

עיונים במקרא

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שיעורי תלמוד הירושלמי בקול הדף

ערד

"בני אהרן הנותרים"

משמעות המילים נותר ושיור

יסוד איתן במשמעות המילולית של ההגדרות 'שיור' ו'נותר', חידש לנו רבינו הרשב"א בספרו ההלכתי תורת הבית. ולא בא כלל זה לפירוש המילים גרידא, אלא ממנו יתד וממנו פינה להכרעה הלכתית בדיני טריפה החמורות; כי מכוחו של כלל זה הכריע הרשב"א, והסכימו עימו גדולי הפוסקים, להתיר ולהכשיר בהמה שניקב בה הטחול באופן מסוים, ואילולי זאת היתה הבהמה אסורה באכילה. דא עקא, שמה נעשה ביום שידובר לנו מכך שרבותינו גדולי המפרשים יגעו ומצאו פסוק מפורש בתורה העומד בסתירה מוחלטת לכלל זה שקבע רבינו הרשב"א, ולכאורה אם בטל הטעם הרי שגם בטל היתר האכילה, וכיצד יתכן איפוא שהיתר זה המוסכם על הכל לא יעלה בקנה אחד עם מקרא ערוך בתורה.

להבין משל ומליצה

כדי לפשט ולבאר את כללו של הרשב"א אפתח במשל פי, למה הדבר דומה: עוגה שלימה שנאכלה ברובה, ניתן לומר ש'נשתיירו' ו'נותרו' כאן פרוסות עוגה שעדיין לא נאכלו. ולא דווקא אם נאכל רובה המכריע של העוגה, אלא כל שנאכל יותר מחצי העוגה, יכולים שאר פרוסות העוגה להיקרא 'שיור' ו'נותר'. וזאת מכיוון שלשון זה של 'שיור' יכול להיאמר דווקא על מיעוט כלפי הרוב, ורק מחמישים אחוז ומטה מתאים לומר ש'נותר' כאן מהדבר השלם. במקרה שחלק קטן מהעוגה נאכל, או אפילו חצי מהעוגה כבר נאכל, לא יתכן לפי כללי הדקדוק ותורת הלשון לומר ש'נותר' או 'נשאר' מהעוגה, בעוד שעדיין נמצא לפנינו חצי או יותר מחצי העוגה.

קובע איפוא הרשב"א: לשון זה של 'שיור' ו'נותר' בהכרח פירושו שיותר מחצי מהמדובר כבר אינו קיים, כך שלפנינו יש את מה ש'נשאר' ו'נותר'.

ההשלכה ההלכתית מכלל זה

ההשלכה ההלכתית לכלל זה נמצאת בדברי הגמרא במסכת חולין (דף נה, ב) הקובעת כי בהמה שניקב הטחול שלה, בחלקו העבה, הרי היא טריפה. לא בכל מקרה

הבהמה טריפה כי אם דווקא אם הנקב מפולש ועובר מצד לצד, אולם אם הנקב אינו מפולש מצד לצד ולא זו בלבד אלא שעדיין נשאר תחת הנקב מבשר הטחול כעובי של דינר זהב, הרי הבהמה כשרה.

הבעיה בכך היא, שאם כי הגמרא מציינת שהתר הבהמה באכילה מותנה בכך שנשאר מבשר הטחול כ'עובי דינר זהב', אולם רבותינו הראשונים מציינים שאין אנו יודעים כמה הוא שיעור עובי זה. מכיון שכך, אין לנו ברירה אלא ללכת לחומרא, כדין ספיקא דאורייתא לחומרא, וכל עוד שיש לפנינו נקב בטחול, הגם שיש מתחתיו מבשר הטחול, חובה עלינו לחשוש שמא עדיין אין כאן די בשר בשיעור זה של כ'עובי דינר זהב', ולכן הבהמה טריפה מספק.

כותב על כך רבינו הרשב"א בספרו תורת הבית הארוך (בית שני, שער שלישי), שלא בכל פעם שניקב הטחול עלינו להחמיר מספק ולהטריף את הבהמה, אלא דווקא אם הנקב הוא ביותר ממחצית עובי הטחול. אולם באופן כזה שהנקב הוא בפחות ממחצית עובי הטחול יכולים אנו לומר בוודאות שנשאר כאן בשר בשיעור של 'עובי דינר זהב', והבהמה כשרה ומותרת באכילה.

את חידושו זה מבסס הרשב"א על דיוק לשון הגמרא במסכת חולין, שהיא המקור לכך שבשר ב'עובי דינר זהב' מציל את הבהמה. הגמרא שם מתנסחת בלשון הזה: "ואי אישתייר ביה כעובי דינר זהב, כשרה". טוען הרשב"א, שבהתאם לכללי הלשון ותורת הדקדוק, אי אפשר לומר לשון של 'שיור' אלא דווקא כשיש כאן לפנינו פחות מחצי מהדבר השלם – מחמישים אחוז ומטה, שבמקרה כזה אומרת הגמרא שאם 'נשאר' עדיין שיעור של 'עובי דינר זהב' הבהמה כשרה, ואם לא 'נשאר' כשיעור זה הבהמה טריפה.

ומשמע מדברי הגמרא שהדיון הוא רק כש'נשאר' פחות מחצי עובי בשר הטחול, שאז יש לדון אם עדיין 'נשאר' בשר כ'עובי דינר זהב' או שכבר לא 'נשאר' כך אלא רק פחות מזה. אולם במקרה שעדיין יש לפנינו חצי או יותר מעובי בשר הטחול, אנו יכולים להיות סמוכים ובטוחים שבוודאי יש כאן גם 'עובי דינר זהב' והבהמה מותרת באכילה.

ברור ששיעור של 'עובי דינר זהב' הוא יותר מחצי עובי הטחול, כי אם לא כן, לא היתה הגמרא משתמשת כלפי זה בביטוי של 'אישתייר ביה', כי כאמור, לשון זה של 'שיור' שייך רק בפחות מחצי.

לפנינו איפוא חידוש הלכתי, המתיר בהמה לאכילה, המבוסס כולו על דיוק לשוני גרידא. הכרעה הלכתית זו נתקבלה על ידי רבותינו הפוסקים להלכה: מרן הבית יוסף פוסק (יו"ד סימן מג ס"ד): "עובי דינר זהב זה לא ידענו שיעורו, ומכל מקום נראה שהוא פחות מחצי עביו", ומפרש הט"ז (סק"ז): "הטעם, דבגמרא אמרו על זה 'אי אשתייר כעובי דינר', וכל שיור הוא פחות מחציו". אף הטור (יו"ד סימן מג) הביא את

דברי הרשב"א, ומפרש הפרישה (סק"ג): "הטעם, דהואיל ואמר אם נשאר משמע שהוא המיעוט מהרוב על כל פנים, דעל המיעוט שייך לומר נשאר". וכך כתב הרמ"א בספרו 'תורת חטאת' (כלל פט, א).

סתירה מפסוק מפורש

אלא שרבותינו גדולי עולם הקשו על יסודו של הרשב"א, שדבריו נסתרים ממקרא ערוך ומפורש בתורה, שממנו מפורש ששייך לומר לשון של שיור ונותר לאו דווקא כשמדובר על פחות מחצי.

מתוך הארבעה בנים שהיו לו לאהרן הכהן נותרו לו מהם רק שנים, וכמו שנאמר (במדבר ג, ב-ד): "ואלה שמות בני אהרן הבכור נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר... וימת נדב ואביהוא לפני ה'".

לפי הכלל שהשריש הרשב"א, לא שייך לומר שאלעזר ואיתמר נותרו ונשארו מבניו של אהרן, שכן אלעזר ואיתמר שני בני אהרן הם בדיוק חצי ממניין ארבעת הבנים שהיו לו בתחילה, ולא פחות מחצי. והנה פסוק מפורש הוא שאלעזר ואיתמר הם 'בני הנותרים' של אהרן הכהן, שכן כך נאמר (ויקרא י יב): "וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים, קחו את המנחה וגו' – ההיפך מיסוד דברי הרשב"א.

יסוד הקושיה בהררי קודש

בקושיה עצומה זו התחבטו כאמור גדולי עולם שהעניקו חמה בקומתם, ובראשם האחים הקדושים הגה"ק בעל ההפלאה בספרו 'פנים יפות' (פרשת שמיני) ואחיו, זקני הגה"ק הרבי ר' שמעלקא, וכפי שהביא זאת בשמו הגה"ק רבי שלמה קלוגר בספרו 'אמרי שפר' (לבוב תרנ"ה, פרשת שמיני עמוד סד. 'ששמעתי בשם הגאון החסיד מו"ה שמעלקא זצ"ל אבד"ק ניקלשבורג'), ואתם עימם הגה"ק רבי שלמה גנצפריד בעל 'קיצור שולחן ערוך' בספרו 'אפריון' (אונגוואר תרכ"ד, פרשת שמיני), והחזיקו אחריהם עוד מגאוני הדורות.

המהלכים המקובלים בתירוץ קושיה זו הם, שנדב בהיותו בכור היה חשוב יותר מבן אחד גרידא, או שנדב ואביהוא היו חשובים יותר מאלעזר ואיתמר. וראה להגאון רבי משולם ראטה בשו"ת קול מבשר, שכתב (חלק ב סימן כח): "ולדידי תמוה לי מאוד, ממקרא מלא בפרשת שמיני 'ויקצוף על אלעזר ואיתמר בני אהרן הנותרים', ושם נשארו מחצה וקרו להו 'הנותרים'. ואולי יש לחלק בין שיריים לנותר". ונראה שליבו נקפו לחלק כך, שהרי היינו טעמא דשיור והיינו טעמא דנותר, ולכן גם לא מסתבר לחלק ולומר שלשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. עוד ראה בספר 'אוצר אפרים' (ויקרא ח"א, ב"ב תשס"ו. פרשת ויקרא), שהקדיש קונטרס מיוחד לבירור העניין ולליקוט התירוצים השונים שנאמרו בזה, ומשם תקחנו.

כאילו ילדו

והנראה לענ"ד להציע בזה דבר חדש, בהקדם דברי הפסוק (במדבר ג א-ב): "ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דיבר ה' את משה בהר סיני. ואלה שמות בני אהרן הבכור נדב" וגו'. וידוע מה שדרשו במסכת סנהדרין (דף יט, ב): "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל המלמד בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו, שנאמר 'ואלה תולדות אהרן ומשה', וכתוב 'ואלה שמות בני אהרן' לומר לך, אהרן ילד ומשה לימד, לפיכך נקראו על שמו". והקשו המפרשים, הלא משה רבינו לימד תורה לכל ישראל ^{ולאו דווקא לבני אהרן}, ומה הוא זה שדווקא אצל בני אהרן מצאנו שהם נקראים על שמו ונחשבים כתולדותיו של משה.

הגזירה בחטא העגל

עוד יש להקדים, מה שמצאנו שבחטא העגל נגזרה גזירה על אהרן ועל בניו, ותפילתו של משה עשתה מחצה והצילה מחצית מבניו, וכמו שנאמר (דברים ט כ): "ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא". ופירש רש"י: "ובאהרן התאנף ה' - לפי ששמע לכם. להשמידו - זה כלוי בניו. וכן הוא אומר (עמוס ב, ט) 'ואשמיד פרו ממצעל'. ואתפלל גם בעד אהרן - והועילה תפילתי לכפר מחצה, ומתו שנים ונשארו השנים".

וכבר האריכו המפרשים לתמוה, כיצד יכולים לומר שסיבת מיתת נדב ואביהוא היתה מפני חטאו של אהרן, בעוד שהפסוק מפרש להדיא שסיבת מיתתם היתה מפני שהקריבו אש זרה לפני ה' והיא שגרמה להם.

בא בטענה גדולה

ומצאתי פרפרת נאה להגאון הקדמון רבי דוד לידא מאמשטרדם בספרו 'עיר דוד' (אמ"ד תע"ט. בית אהרן, חדר ב, אות קיב), שכתב לפרש, שמשה רבינו הציל את בניו של אהרן בכח המצאה חדשה, וכדלהלן, ולמעשה היו צריכים להינצל בזה אף נדב ואביהוא, אלא שבהקריבם אש זרה לפני ה' - הם מנעו מעצמם את אפשרות ההצלה.

וזאת מפני: "שמשה רבינו בא בטענה גדולה לבטל גזירת הקב"ה, כי כאשר שמע משה שהקב"ה גזר על בניו של אהרן להשמידו, לקחם משה ולמדם תורה ויצאו תיכף ומיד מגדר בני אהרן ונכנסו בגדר בני משה. אם כן יפה אמר משה רבינו ע"ה, רבונו של עולם, אתה גזרת על בני אהרן שימותו, ומאחר שבני אהרן נכנסו בגדר פְּנִי, אם כן אין לך תפיסה עליהם".

מובן מאליו שלא רק אלעזר ואיתמר למדו תורה אצל משה רבינו, אלא אף נדב ואביהוא שמעו את לקחו והיו מתלמידיו, כך שלמעשה 'טענה גדולה' זו של משה רבינו שבני אהרן הם למעשה גם בניו שלו, לא היתה אמורה להציל רק את אלעזר

פעמי יעקב ★ גליון חודש כסלו תשס"ח

ואיתמר מלהיענש על חטא העגל של אביהם, אלא אף נדב ואביהוא היו צריכים להינצל, שכולם הם לכאורה תולדותיו של משה.

אלא שנדב ואביהוא גרמו לעצמם שלא יוכלו להקרא תלמידיו של משה רבינו בכך שהקריבו אש זרה לפני ה', וזאת לפי מה שאמרו במסכת עירובין (דף סג, א): "רבי אליעזר אומר: לא מתו בני אהרן עד שהורו הלכה בפני משה רבן. מאי דרוש 'ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח' אמרו, אף על פי שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט".

נמצא שבכך שהורו הלכה לפני משה הראו שמשה הוא לא רבם, ועל ידי זה שהקריבו אש זרה לפני ה' מחמת דרשתם העצמית הוציאו את עצמם מכלל תלמידיו של משה, ושוב לא היה יכול משה לטעון עליהם שהם בניו.

הרי שהקרכת האש זרה לפני ה' לא היתה סיבת מותם של נדב ואביהוא, אלא שבכך שהורו הלכה בפני משה שיש להקריב אש זרה הראו בזה שהם אינם תלמידיו של משה ומותרים הם להורות הלכה בפניו שכן אינו רבם, וממילא הסתלקה בזה יכולתו של משה רבינו להגן עליהם ולהצילם בכח טענה זו שהם בניו, וחזר עליהם חיוב המיתה כעונש על חטא העגל של אהרן אביהם.

ואתי שפיר

ובזה מתורץ מדוע דווקא לגבי בני אהרן הדגישה התורה שהם בניו של משה רבינו, כיון שהיא שעמדה להם להנצל מהמיתה, שטען משה שמכיון שהם גם בניו שוב אין כאן עונש רק לאהרן אלא גם אליו שהרי הם אף בניו שלו, והוא אינו צריך להיענש.

ונמצא ששני הטעמים למיתת נדב ואביהוא משלימים זה את זה, שבכך שהקריבו אש זרה לפני ה' והורו הלכה בפני רבם שיש להביא אש מן ההדיוט הראו שהם אינם בניו של משה אלא רק בניו של אהרן, ועל ידי זה חזר וניעור עליהם עונש כילוי הבנים שנגזר על אהרן, ושפתים ישק.

מענת 'בנים'

וחשבתי בדרך אגדה לפרש בזה כמין חומר את לשון הפסוק (במדבר ג, ד): "וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקריבם אש זרה לפני ה' במדבר סיני ובנים לא היו להם", והקשו המפרשים, שלכאורה כרכה כאן התורה שני ענינים נפרדים וארכביה אתרי ריכשי, שאם סיבת מותם היתה מפני שהקריבו אש זרה לפני ה' - מה יש להוסיף על כך שבנים לא היו להם.

אולם יתכן שכוונת הפסוק הוא לומר ש'בנים לא היו להם', היינו שהיכולת לפטור את עצמם ממיתה בטענה שהם 'בנים' של משה רבינו, זה לא היה להם, ובא הכתוב ללמדנו שמיתתם של נדב ואביהוא לא היתה מפני שהקריבו אש זרה לפני ה', אלא שעל ידי זה חזר וניעור עליהם עונש כילוי הבנים שנגזר על אהרן בחטא העגל.

ואמר הכתוב שמיתת נדב ואביהוא באה עליהם כתוצאה מחטא העגל, ואם תאמר מדוע הם לא ניצלו כדרך שניצלו אלעזר ואיתמר בטענה שהם גם בניו של משה רבינו, על זה משיב הכתוב שהם הקריבו אש זרה והורו הלכה בפני משה שיש להביא אש מן ההדיוט, ובזה הראו שהם אינם תלמידיו ונמצא שהם גם אינם בניו, ולכן 'ובנים לא היו להם' – שלא יכלו להנצל בטענה שהם גם בניו של משה.

אלעזר ואיתמר הם פחות מחצי

השתא דאתינן להכי, יעלה ויבוא בדינו, שאם כי ארבעה בנים היו לו לאהרן הכהן, הרי שרק שני בנים מתוכם היו נחשבים כבנים שלמים של אביהם, ואילו שני הבנים האחרים היו למעשה גם בניו של משה.

שאם כי כל בני אהרן למדו תורה אצל משה רבינו, הרי שנדב ואביהוא הוציאו עצמם מכלל תלמידיו בכך שהורו הלכה בפניו, ורק אלעזר ואיתמר הם שהמשיכו להיות תלמידיו של משה; וכיון שאמרנו שכל המלמד את בן חבירו תורה כאילו ילדו, הרי שאלעזר ואיתמר נחשבים כבניו של משה ושל אהרן ואילו נדב ואביהוא אינם אלא בניו של אהרן בלבד.

וכדי לסבר את האוזן להבין שבכך שאלעזר ואיתמר נחשבים גם כבניו של משה שוב אין הם בנים שלמים של אביהם אהרן, עלינו להראות מקום להא דאיתא במסכת בבא מציעא (לג, א): "אבדת אביו ואבדת רבו - של רבו קודמת, שאביו הביאו לעולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא".

ולו יצויר שאהרן הכהן היה מאבד אבידה לצד אבידת אדם מן השוק, בודאי שאלעזר ואיתמר היו מחויבים להחזיר את אבידת אביהם קודם אבידת אדם אחר, ולאחר שהפכו להיות תלמידיו – בניו של משה רבינו, הרי שבמקרה שמשא רבינו ואהרן הכהן היו מאבדים אבידות, היו צריכים אלעזר ואיתמר לעזוב את אבידת אביהם אהרן ולעסוק באבידת אביהם משה שהביאם לחיי העולם הבא.

הרי שהמלמד את בן חבירו תורה שכאילו ילדו אין הכוונה שהוא אביו לצד אביו הטבעי שנשאר אביו בשלימות, אלא האבהות הרוחנית של הרב לוקחת חלק נכבד מהאבהות של האבא הטבעי, ועד כדי כך שיש להעדיף את אבידת הרב מאבידת האב.

ומעתה מתורץ בטוב טעם קושית רבותינו המפרשים שהבאנו לעיל, כיצד ניתן להגדיר את אלעזר ואיתמר שהם 'בני אהרן הנותרים' בעוד שאין הנותר פחות מחצי, כי אם נדב ואביהוא היו בנים שלמים של אביהם, ואלעזר ואיתמר היו לשם משל רק חצאי בנים של אביהם, נמצא שהסך הכולל הוא ששה חצאים, וכשמתו נדב ואביהוא שהם 'ארבעה חצאים', נותרו ונשארו אלעזר ואיתמר שהם יחד כשני חצאים בלבד, ושפיר יש כאן מיעוט מתוך רוב.